

J. P. TRAP

KONGERIGET
DANMARK

FJERDE OMARBEJDEDE UDGAVE

PAA GRUNDLAG AF DEN AF H. WEITEMEYER UDGIVNE 3. UDGAVE
OG UNDER MEDVIRKNING AF VIDENSKABSMÆND, FAGFOLK OG
STEDLIGE MEDDELERE FRA ALLE LANDETS EGNE

UDGIVET AF

GUNNAR KNUDSEN

I. BIND

INDLEDENDE BESKRIVELSE AF DANMARK

KØBENHAVN OG FREDERIKSBERG

KØBENHAVN 1929
G. E. C. GADS FORLAG
(FREDERIK GAD)

INDLEDENDE BESKRIVELSE AF DANMARK.

Redigeret af ADOLPH JENSEN.

	Pag.
I. LANDET.	
1. Indledende geografisk Oversigt. Af Departementschef ADOLPH JENSEN ...	1
2. Den topografiske Opmaaling og Kortlægning. Af Oberst N. P. JOHANSEN ..	3
3. Den økonomiske Opmaaling og Matrikulkortene. Af Professor N. THORKIL- JENSEN	6
4. Landets geologiske Beskaffenhed. Af Direktøren for Danmarks geologiske Undersøgelse, Dr. phil. VICTOR MADSEN	8
5. Landets Overfladeforhold. Efter Professor N. V. USSING	17
6. Farvandene. Af Kommandør H. RAVN	20
7. Klimaet. Af Statsmeteorolog H. HANSEN	25
8. Bebyggelse og Stednavne. Af cand. mag. GUNNAR KNUDSEN	30
9. Den administrative Inddeling. Af Afdelingschef GUNNAR DAM	32
II. BEFOLKNINGEN.	
1. Raceforhold. Af Læge SØREN HANSEN	35
2. Folketallets Størrelse og Vækst. Af Kontorchef H. CL. NYBØLLE	38
3. Befolkningens Sammensætning. Af Samme	47
III. STYRELSEN.	
1. Statsforfatningen. Af Professor, Dr. jur. KNUD BERLIN	58
2. Statsforvaltningens Organer. Af Samme	67
3. Kommunerne og deres Styrelse. Af Samme	71
4. Statens og Kommunernes Finanser. Af Kontorchef CORDT TRAP	75
IV. NÆRINGSLEVET.	
1. Landbruget. Af Professor O. H. LARSEN	82
2. Skovbrug og Jagt. Af Skovrider O. G. KONRADSEN	102
3. Havebruget. Af Havebrugskandidat ANDREAS MADSEN	107
4. Fiskeriet. Af Fuldmægtig, cand. mag. AAGE STRUBBERG	112
5. Industri og Haandværk. Af Departementschef ADOLPH JENSEN	117
6. Handelen. Af Samme	127
7. Skibsfarten. Af Samme	136
8. Samfærdselsmidlerne. Af Samme	138
9. Penge- og Forsikringsvæsen. Af Kontorchef EINAR COHN	141

V. SOCIALE FORHOLD.

	Pag.
1. Den sociale Lagdeling. Indtægts- og Formueforhold. Af Afdelingschef GUNNAR DAM.....	150
2. Arbejder- og Arbejdsgiverorganisationer. Af Departementschef ADOLPH JENSEN	156
3. Offentlig Forsorg for Ubemidlede. Af Kontorchef CORDT TRAP.....	161
4. Boligforhold. Af Sekretær, cand. polit. SVEND NIELSEN	172

VI. KULTURELLE FORHOLD.

1. Kirkelige Forhold. Af Departementschef V. HOLBØLL	177
2. Undervisningsvæsen. Af Rektor JULIUS NIELSEN	180
3. Museer og Samlinger for Kultur og Kunst. Af Museumsinspektør CHR. AXEL JENSEN	185
4. Fredlysnings af Oldtidsmindesmærker. Af Museumsinspektør C. NEERGAARD	190
5. Arkitektoniske Mindesmærker og deres Bevaring. Af Museumsinspektør CHR. AXEL JENSEN	193
6. Naturfredning. Af Professor, Dr. phil. A. MENTZ	197

4. Fiskeriet.

Ved Midten af forrige Aarhundrede og i lange Tider forud var vort Fiskeri et Erhverv af underordnet Betydning. I 1850erne begynder en Opgangsperiode, og siden da har det støt og stadigt arbejdet sig frem til den anselige Plads blandt Landets Næringsveje, der nu tilkommer det. En stadig forbedret Teknik og en gradvis Udvidelse af Arbejdsfeltet har muliggjort, at vore Fiskeprodukter — navnlig i de seneste 25 Aar — har kunnet udgøre en stigende Del af Omsætningen indenlands og med Udlandet. Dette gælder dog alene Saltvandsfiskeriet.

Tiden indtil 1850.

Fra de ældste Tider har Fiskeriet været drevet langs vore Kyster og Indvande. Hvor Forholdene var særlig gunstige, finder vi allerede i den tidlige Middelalder stedvis et Kystfiskeri — Sæsonfiskeri — af betydeligt Omfang. Navnlig gælder dette Sildefiskeriet i den sydlige Del af Øresund og tilgrænsende Dele af Østersøen, Skaanefiskeriet, der var i størst Ry i det 13. og 14. Aarhundrede, og Sildefiskeriet i Limfjorden, der endnu i det 19. Aarhundrede var af stor Værdi især for Aalborg og Nibe.

Løvrigt har Fiskeriet i Middelalderen og den nyere Tid næppe i Almindelighed haft Betydning som selvstændig Bedrift. At dømme efter den Mængde tørret og saltet Fisk, der langt op i Tiden hørte til den daglige Kost, maa Fiskeriet dog stedvis og til visse Aarstider have sysselsat mange Mennesker. Produktionen af Tørfisk og Saltfisk i enkelte Egne var endda stor nok til at tillade Udførsel. Skaanesilden, tøndesaltet, var lige indtil c. 1500 en af Danmarks vigtigste Eksportvarer. Senere udføres forholdsvis store Kvanta af anden Saltfisk og Tørfisk (c. 1640 saaledes bl. a. c. 4000 Skibpd. tørrede Flyndere). Efterhaanden aftog imidlertid det hidtil store Hjemmeforbrug af Tør- og Saltfisk, men endnu langt op i forrige Aarhundrede tilvirkede og afsatte Fiskerne i Vest- og Nordjylland disse Fiskevarer. (Fra Skagen udførtes saaledes i 1782 c. 400,000 kg tør og salt Fisk, mest Flynder, i 1875 c. 250,000 kg Flynder). Den ferske Fangst var det langt vanskeligere at afsætte fra disse Egne.

Omkring 1800 og endnu gennem det næste halvhundrede Aar dreves der kun Fiskeri i noget Omfang i Nærheden af Byerne, eller hvor Forholdene ellers laa særlig gunstig for Afsætning og Fangst (f. Eks. Nordsjælland, Nordøstjylland, Skagen besøgte saaledes hvert Aar af svenske Opkøberbaade). Søværts besøgte Kvaser i Sommertiden Transporten af den levende Fisk, eller Fiskerne sejlede selv Fangsten til Markederne. Kvasefangsten spillede i det hele lige fra Midten af det 18. Aarhundrede en stor Rolle for Kyst-Byernes Forsyning med frisk (levende) Fisk. Ogsaa Udførsel bl. a. til Norge foregik pr. Kvaser.

Ganske enkelte Steder foruden som nævnt i Limfjorden og i Øresund havde der i Tidens Løb udviklet sig et Sæsonfiskeri af større Omfang, f. Eks. Silde- drivgarnsfiskeriet i Store Bælt og ved Nordsjælland og Blankaalsfiskeriet om Efteraaret visse Steder, men alt ialt havde Fiskeriet kun Værdi for den nærmeste Omegn, og dreves for en meget væsentlig Del kun som Bibeskæftigelse. De fleste Steder hæmmede de daarlige Samfærdselsmidler Omsætningen af den ferske

Fisk og hindrede derved videre Udvikling af Erhvervet. Særlig vanskelige var Forholdene paa den havneløse Vestkyst. Her fiskedes, naar Vejret tillod det, med store, aabne, fladbundede Baade, men Udbyttet var i Regelen kun kummerligt. Redskaber og Fartøjer var primitive, og Vilkaarene her for Forbedring og Udvikling af Erhvervet særlig daarlige.

Perioden 1850-1900.

Først efter Aarhundredets Midte begynder Fiskeriets Udvikling i moderne Retning, d. v. s. man begynder nu at opsøge Fisken ogsaa udenfor de egentlige Kystfarvande. Det raske Opsving, Fiskeriet snart tog, skyldtes først og fremmest de bedre Samfærdselsforhold, som de mange Baneanlæg fremkaldte. Afsætningen blev derved langt lettere, Oplandet større, Priserne steg, Fortjenesten med denne. De samtidige tekniske Fremskridt muliggjorde en intensivere Drift.

Fartøjstyper og Redskaber forbedredes. 1876 kom den første Dæksbaad til Skagen og omtrent samtidig anvendtes første Gang Snurrevaadet udenfor Limfjorden til Rødspættefiskeriet. Dermed blev Begyndelsen gjort til Udviklingen af et søgaaende Fiskeri med Støttepunkt i Frederikshavns Havn. (Skagen fik først sin Havn i 1907). I 1878 blev den første større (15 Tons) Kutter anskaffet til Skagen, i 1880 til Frederikshavn. Antallet vokser raskt; i 1885 var der 76 Kuttere, alle indrettede til Vaadfiskeriet, hjemmehørende i Frederikshavns Tolddistrikt, foruden 124 mindre Fartøjer.

Der blev i de første Aar fisket udmærket i det nordlige Kattegat og ved de nærmeste Dele af Skagerakkysten, navnlig af Skagboerne. I de følgende Aar fortsattes her, men samtidig søgtes der stadig nye Felter udfor Vestkysten. I 1888-89 naaede Vaadfiskerne i Sommertiden frem til Hornsrevomraadet og der udvikler sig snart et Kutterfiskeri ogsaa i denne Del af Nordsøen.

Her var Esbjerg Havn færdigbygget i 1870, og uden oprindelig at rumme nogen egentlig Fiskerihavn, blev Havnen snart benyttet som et naturligt Støttepunkt for Fiskeriet. I 1886-88 byggedes den første Fiskerihavn her (senere udvidet flere Gange). Den første Fisker bosatte sig i Esbjerg 1877. Den første Dæksbaad, c. 5 Tons, kom til Hjerting 1872; i 1885 drev en lille Flaade af Dæksbaade fra Esbjerg og Hjerting Linefiskeri efter Kuller og Torsk omkring Horns Rev. Det afgørende Stød frem fik Udviklingen dog først, da Kutterne fra Nørrejylland 1888-89 begyndte Snurrevaadfiskeriet (efter Rødspætter) fra Esbjerg. Fiskerne her lærte snart den nye Teknik; Kutterbyggeriet tog Fart, og Nordsøfiskeriet herfra drevs efter 1895 ganske overvejende med Vaadel. Rødspættefiskeriet var nu ogsaa her blevet det bærende, og det er navnlig dette Fiskeri, Esbjerg skylder sin Udvikling som Fiskerihavn.

Snurrevaadet blev saaledes i faa Aar Hovedredskabet for vort søgaaende Fiskeri. Først med dette Redskab blev det muligt at udnytte vore Farvandes Rødspættebestand. Vaadet brugtes i de første Aar paa den Maade, at Fartøjets Jolle førte Vaadet med Dragelinerne ud, medens Kutteren selv laa opankret. Med Haandspil haledes Redskabet derpaa ind til Fartøjet og affiskede under denne

Manøvre Bunden. Ved at sætte Vaadet ud i forskellige Retninger fra Kutteren fiskedes efterhaanden hele Kompasset rundt.

Teknikken ændredes lidt efter lidt, idet Maskinkraften toges i Brug. Til Indhivning af Linerne installeredes først smaa Dampspil med Donkeykedel, der fra 1890-91 gradvis afløstes af Petroleumsmotorer. I 1900 begyndte man at sætte Motorer (paa faa H.K.) ogsaa i Kutterjollerne, der førte Vaadet ud; omtrent samtidig begyndte Anbringelsen af Hjælpeskrue, dreven af Fartøjets Spilmaskine, i de fleste nye Kuttere.

Længere sydpaa i Kattegat udvikler der sig i disse Aar et betydeligt Kutterfiskeri fra Grenaa; ogsaa fra Halsnæs optages Fiskeriet i det aabne Kattegat med Dæksfartøjer. Østersøfiskeriet fra Bornholm sprænger i disse Aar ligeledes de gamle Rammer. Den første Dæksbaad byggedes her 1866; 1875 var de aabne Baade omtrent alle afløst af Dæksbaade, og Fiskeriet drives nu længere til Søs.

Fremgangen i Fiskeriet maa som nævnt i første Række tilskrives den lettere Omsætning af den ferske Fisk. Fiskehandelen kom i mere rationelt Spor, og Udførselen af den ferske Fangst vokser jævnt. Tyskland var Hovedaftageren. I 70erne begyndte Fiskeudførsel ogsaa til England over Frederikshavn og senere via Esbjerg; fra 1884-85 blev denne Havn efterhaanden Centrum for Fiskeudførselen vest paa, ligesom den hurtigt blev det for Nordsøfiskeriet.

Ved c. 1900 var da Stillingen følgende:

Der er opstaaet et Storfiskeri — et søgaaende Fiskeri — væsentligst efter Rødspætter og drevet overvejende som Snurrevaadsfiskeri fra større Fartøjer og Kuttere i Kattegat, Skagerak og den østlige Del af Nordsøen (fra Frederikshavn med Skagen, Grenaa og Esbjerg). Kutterflaaden er vokset op i Aarene siden 1880, og omfatter c. 1900 250 Fartøjer, 15-60 Brutto Tons, desuden anvendes et større Antal Dæksfartøjer, 5-15 Tons. Driftens Mekanisering er begyndt. Statslaan til Fartøjsanskaffelse ydes aarligt fra 1898. En Række Fiskerihavne er bygget eller under Anlæg. Vestkystfiskeriet har faaet et Støttepunkt i Esbjerg Havnen, siden 1884 tillige benyttet til stadig stigende Fiskeudførsel (c. 2 Mill. kg i 1900). Ogsaa Tyborøn Kanal benyttes som Basis for Nordsøfiskeri med større Fartøjer. Bane-forbindelserne er i rask Udvikling.

Kystfiskeriet drives fra mange Smaahavne ved Farvandene indenfor Skagen. Fartøjs- og Redskabsmateriellet er stærkt forøget og forbedret, ikke mindst gælder dette ogsaa Vestkystens Fartøjer.

Antallet af Erhvervsfiskere angives c. 1900 til 8000. Fangst-Værdien er fordoblet fra 1880 til 1900, hvor der fiskedes for c. 8 Mill. Kr. Fiskeudførselen anslaaes til henved 14 Mill. kg.

Perioden 1900-1926.

Udviklingen i den følgende Tid karakteriseres bedst som en fortsat Mekanisering, stigende Driftsintensitet og en dermed forbunden stadig Udvidelse af Arbejdsfeltet, saaledes at Nordsøfiskeriet spiller en stadig større Rolle, og Esbjerg Havn faar en ganske dominerende Stilling blandt vore Fiskerihavne.

De første Motorer afløstes snart af kraftigere Maskiner. Fartøjerne blev hurtigere, mere manøvreedygtige og i Stand til ved egen Maskinkraft at give Vaadet ud;

derved blev Motorjollen overflødig. En ny Type af mindre Kuttere med Maskiner paa 15-25 H.K., de saakaldte „Hajer“, der byggedes i 1903-04, viste sig her særlig praktiske, og i de følgende Aar voksede denne Gruppe Fartøjer stærkt. Iøvrigt steg Antallet af baade større og mindre Motorfartøjer hurtigt, og allerede før 1910 anvendtes overalt, bortset fra Smaabaadene, Petroleumsmotorer til Fremdrift og til Hjælp ved Redskabernes Behandling. Siden 1920 er Maskinkraften i de større Fartøjer yderligere forøget; i 1926 er mange Maskiner paa 30-60 H.K. i Brug.

Det samlede Antal Motorfartøjer var i:

1895	1900	1910	1926
0	200	4570	5200 (deraf 580: 15-60 Tons Br.)

Saa godt som alle de større Fartøjer er kombinerede Motor- og Sejlfartøjer enten med Dam eller med Rum til Optagelse af den isede Fangst. I 1926 har ét Dampskib været anvendt til Fiskeri.

Af Redskaberne er Antallet af de forskellige Ruseredskaber og Vaad steget stærkt; navnlig gælder dette Snurrevaadet og Skovlvaadet, en lille „Trawl“, der siden 1907 er stærkt anvendt af mindre Motorbaade. Snurrevaadet er fremdeles Hovedredskabet for det søgaaende Fiskeri, og har siden 1915 faaet yderligere Værdi for dette ved at benyttes ogsaa til Fangst af Rundfisk, særlig Kuller og Torsk. Som dette Redskab fremfor andre er blevet Midlet til Udnyttelse af vore Farvandes Rødspættebestand, har det ogsaa vist sig fortrinligt til at mangedoble Udbyttet af Kullerfiskeriet i Nordsøen. Af nye Redskaber for vort Fiskeri er bl. a. Snørevaadet (Snurpenoten) kommen til siden 1913. Det anvendes til Fangst af Makrel og Sild.

Arbejdsfeltet i Nordsøen er stadig udvidet Vest paa; siden 1920 har mange Kuttere i Sommertiden fisket fra engelske Havne og landet Fangst der. Nordsøfiskeriet spiller i det hele en stadig større Rolle; i % af Totalværdien har det udgjort i:

1900	1910	1926
12	23	36

I den aabne Østersø begyndte Kutterne i 1922 Rødspættefiskeri paa dybere Vand, og i 1922-26 har mange Fartøjer arbejdet her.

Fiskeri i fjernere Have (ved Island med Vaad, Line og Trawl) prøvedes i 1890-1906, men opgaves saa. I 1925-26 forsøgtes Islandsfiskeriet paany med 2 Esbjerg-Fartøjer, der brugte Snurrevaad, og landede Fangst i England.

Fiskerihavnene er udvidede og nye anlagt, helt eller delvis for Statens Midler. Anholt Havn fuldførtes 1905, Skagen Havn 1907, Læsø Havn 1908, Tyborøn Havn 1916. Trafikken paa Esbjerg steg yderligere; der landedes i 1900 c. 4,5 Mill. kg, 1913 c. 9 Mill. kg og 1926 c. 16 Mill. kg. Udførselen herfra i samme Tidsrum androg henholdsvis 2,7 og 25 Mill. kg. Offentlige Fiskeauktioner afholdes daglig siden 1922 ved de større Havne; størst Omsætning er naaet i Esbjerg.

Indtil Krigsaarene gik Udviklingen roligt fremad. Antallet af Erhvervsfiskere var i jævn Stigning (11,400 i 1914). Fangstværdien steg i 1900-1914 fra 8 til

17 Mill. Kr., Udførselen fra 14 til c. 30 Mill. kg. Krigstiden forstyrrede Forholdene, og endnu er dens Eftervirkninger følelige. Med de vanskelige Afsætningsforhold, svingende Priser og — i de sidste Aar — for høje Driftsudgifter har Erhvervets Ydeevne kun i enkelte Aar siden 1915 kunnet udnyttes fuldtud. Fangstmængden og dennes Værdi har derfor været stærkt svingende i 1915-1925, hvorfor det er vanskeligt at give talmæssige Udtryk for Fremgangen i dette Tidsrum. Naar Vægtudbyttet i 1925 og 26 trods al Modgang dog har udgjort 78-80 Mill. kg, tør Fiskeriets Ydeevne anses for at være mindst fordoblet siden 1900.

Vort Ferskvandsfiskeri er for Tiden af mindre Betydning. Kun i de større Søer og Vandløb har Frivandsfiskeriet nogen Værdi. For 1926 anslaaes Fangsten her til mindst 600,000 kg, hvoraf Aal, Gedde og Ørred er de værdifuldeste.

Af Dambrug findes som Rest af de mange tidligere Anlæg enkelte Karpe-dambrug (ved Gisselfeld, Bregentved o. a.). C. 1900-05 anlagdes et større Antal (mest sydjske) Ørreddambrug, hvoraf en Del fremdeles er i Drift og producerer Spisefisk til Udførsel.

Med det Formaal at virke for Fiskeri-Erhvervets Fremme bestaar „Dansk Fiskeriforening“ (stiftet 1887) og „Ferskvandsfiskeriforeningen“ (stiftet 1902).

Efter Fiskeriberetningen for 1926 anføres følgende:

	Antal Fiskere		Værdi (i Mill. Kr.) af		
	Erhvervs- og Bierhvervsfiskere		Fartøjer	Redskaber	Fangst
1900.....	8,000	5,500	3,5	8	7,8
1914.....	11,400	6,250	12,7	9	17
1926.....	12,750	5,955	31,6	17	36

I de forskellige Farvandsomraader er fisket i 1926:

Nordsøen.....	24	Mill. kg til Værdi	13	Mill. Kr.
Skagerak.....	2,8	- - - -	1,5	- -
Limfjorden.....	4,8	- - - -	2,4	- -
Kattegat.....	17,4	- - - -	7,4	- -
Øresund.....	2,8	- - - -	1,5	- -
Bælthavet.....	16	- - - -	6,6	- -
Østersøen.....	8	- - - -	3,4	- -

Udbyttet af de vigtigste Fiskerier var i samme Aar:

Rødspætter.....	ca. 20	Mill. kg til Værdi	13,8	Mill. Kr.
Torsk.....	21	- - - -	4,4	- -
Sild.....	12	- - - -	3,3	- -
Kuller.....	7	- - - -	2,8	- -
Aal.....	4,5	- - - -	6,6	- -

Af Fangsten udførtes i 1926 c. 44,8 Mill. kg, alt fersk, heraf:

Fladfisk (mest Rødspætter).....	22,5
Kuller og Torsk.....	11,3
Sild.....	4,5
Aal.....	3,8

Til Forbrug indførtes (1926) 9,5 Mill. kg Fiskevarer, ferske, saltede eller Konserveres.

AAGE STRUBBERG.